

ВЪПРОСИ И ПРОБЛЕМИ НА СРАВНИТЕЛНОТО ИЗУЧАВАНЕ НА БАЛКАНСКИТЕ ЛИТЕРАТУРИ

Илия Конев

Преди две години, когато се набелязваха различните секции на Първия международен конгрес по балканистика и се съставяше най-обща схема на тяхната проблематика, можеше само да се предположи големият интерес, който ще предизвикат някои от замислените доклади. Тогава още липсваше ясна представа за така широките граници на проблематиката, която имат отделните клонове на балканознанието — една комплексна наука за историята, културата, литературата, езика, изкуството и фолклора на балканските народи, за исторически създадите се и все по-интензивно обогатяващи се взаимоотношения помежду им, за техните трайни връзки с други народи и други национални култури. Сега, когато конгресът успешно приключи своята работа, добре разбираме колко още съществени проблеми и въпроси (някои от тях само поставени в докладите или дискусиите) предстои да бъдат решавани и осветлявани от съвременни научни позиции, за да се очертаят правилно всички общи моменти във вековното развитие на балканските народи, като се преодолеят наслоените в миналото погрешни концепции и констатации. Един от несъмнените положителни резултати на Първия международен конгрес по балканистика е, че даде сериозен тласък в това направление. И още нещо: в дните от 26 август до 1 септември 1966 г. конгресът превърна взаимното колегиално уважение между отделните делегати в традиция, която следва да бъде укрепвана от всички като главно необходимо условие за нашите по-нататъшни проучвания и творчески срещи. Защото, ако сега, когато сме в самото начало на по-интензивното и съвместно изследване на проблемите на балканистиката, тази атмосфера осигури спокойно и делово обсъждане на различни, понякога твърде специфични въпроси, утре непременно ще ни даде възможност за небивало преди взаимно опознаване и изучаване на отделните балкански литератури и култури.

*

Секцията по литература бе една от основните секции на конгреса. Нейната работа може много да ни помогне за правилното решаване на редица предварителни въпроси, задължителни за нашето, българското сравнително литературознание. В заседанията на тази секция вхеха участие с доклади, съобщения и изказвания близо 80 делегати от всички бал-

кански страни, а също от СССР, Чехословакия, Унгария, Франция, ГДР и ГФР. Бяха изнесени 43 доклада и научни съобщения, които осветляват отделни моменти от историята на балканските литератури и съществени прояви на взаимоотношенията помежду им през различни етапи; принципи методологически въпроси на тяхното сравнително изучаване, дейността на писатели с определени заслуги за културното развитие на няколко балкански народа, както и някои актуални проблеми на съвременното литературознание, засягащи изображението на човека и народните маси в художествената литература. Заедно с пленарния доклад, който създаде най-обща представа за изявата на идеите и за главните литературни направления в художественото развитие на балканските народи, голям интерес събудиха докладите на С. Е. Сиявушгил от Турция, Е. Георгиев, Г. Димов, Ст. Каролев и др. от България, Ж. Милисавец и В. Вулетич от Югославия, К. Бихику и З. Холи от Албания, В. Къндея и И. Кицимия от Румъния, И. Шептунов и Г. Араслъ от СССР, В. Бехиньова от Чехословакия и др. Защото именно в тях се поставяха някои от основните въпроси на литературната история и съвременното сравнително литературознание, които бяха доизяснявани в твърде оживената понякога дискусия.

Характерът на статията не позволява да се направи по-обстоятелствен преглед на всички доклади и съобщения, в по-голямата си част предварително отпечатани в резюме. Тяхната научна стойност ще проличи след като бъдат издадени в пълната им редакция, защото едва тогава ще можем аргументирано да се съгласим или не със становищата, които отстояват авторите им. Поради това тук ще бъдат отбелязани с най-важните си особености само някои от докладите и съобщенията — ония, които засягат по-съществени проблеми и въпроси на историята и теорията на балканските литератури, на тяхното общо и сравнително изучаване.

Пряко отношение към тези именно проблеми има докладът на вече добре познатия на нашата научна и културна общественост турски литературовед Сиявушгил („Основи на сравнителното изучаване на балканските литератури“), с който всъщност и започнаха деловите заседания на литературната секция. Но не само това. Според мен оживените разисквания, които предизвиква докладът и които за съжаление в рамките на едно заседание не можеха да бъдат по-обстойни, отново подхващаха разговор, който ще вълнува при всяко разглеждане и обсъждане на основните принципи на сравнителното изучаване на балканските литератури. „Големи трудности очакват всеки изследовател, — предупреди уважаваният турски учен — защото без преувеличение може да се твърди, че балканските литератури са се развивали без видима връзка помежду си.“ Още през XIX век — поясни той, — когато започва процесът на националното обособяване на балканските народи, техните литератури се оказват твърде отдалечени една от друга, а в отделни случаи били „с настръпване“ противопоставяни. Същевременно вниманието на всяка страна било привлечено от големите европейски литератури, които бързо се възприемали като модел за оригинално художествено творчество. Даже и в наши дни само в някои от балканските страни бил открит път за повече или по-малко частично и едностранчиво опознаване на литературите. В резултат на тези и много други подобни на тях причини балканските народи почти не се познават като съседи. И все в духа на тези мисли проф. Сиявушгил продължава: „Питам се, какво биха могли да направят изследователите в областта на сравнителното изучаване, ако липсват обективни и задълбочени познания

за всяка една от литературите, за които именно е нужно да се създаде една описателна и пояснителна панорама.

Струва ми се, че цитираните не само интересни, но и дълбоко искрени разсъждения на проф. Сиявушгил съдържат призив за бързо, по-интензивно и резултатно взаимно опознаване на балканските народи. Можем само да се съгласим с констатацията на турския учен, че без подобно опознаване не е възможна никаква „описателна и обяснителна панорама“ на балканските литератури. В различна степен изживяхме или продължаваме да изживяваме последиците от едно развитие, което през отделни исторически периоди е поощрявало отчуждението, а даже и тенденциозното противопоставяне на балканските литератури. Затова пък днес ни радва така много новият процес. И колкото по-бързо се развива той, толкова по-бързо ще се появи във всички балкански страни най-важното условие за сравнително изучаване на балканските литератури във всичките му възможни форми и аспекти.

Ала въпреки тези верни констатации, въпреки така искрено изявеното от проф. Сиявушгил желание за взаимно изучаване на нашите литератури, нарисуваната в доклада му картина не е убедителна. В нея се прокрадват неоправдано песимистични нотки относно перспективите пред сравнителното литературознание, което ще изучава балканските литератури не само с цел да установи паралелна поява на едни или други литературни направления.

Още от началото на XIX век, когато се разгаря борбата за национално обособяване и освобождение, се създават твърде важни предпоставки за интензивно културно сътрудничество и взаимно опознаване, за несъмнена идейно-естетическа близост в творчеството на едни или други балкански писатели. Естествено тези предпоставки не засягат еднакво всички народи, процесът на взаимното им опознаване и сътрудничество протича различно, а понякога твърде бавно и твърде своеобразно. Ала той се появява още с първите лъчи на възрожденската епоха, не пресеква и през следващите десетилетия, колкото и невидима да е понякога неговата изява. Несъмнен факт е например, че Софроний Врачански, Петко Славейков, Любен Каравелов и други техни съвременници, въпреки съществуващите по онова време неблагоприятни условия, са знаели много повече за турската, сръбската, румънската или гръцката литератури, отколкото мнозина български писатели от началото на нашия век. Затова и така много и съществени са проявите на литературните ни връзки с останалите балкански народи през оная изключителна епоха. Проф. Сиявушгил не разкрива в доклада си исторически създамата се близост между отделни балкански литератури, нито пък несъмненото съзвучие в големите социални и естетически идеи, които са обединявали техните най-видни творци. Оттук и нашето несъгласие с констатацията му, че „балканските литератури са се развивали без видима връзка помежду си“, че трябва най-първо да се изучават езиковите и фолклорни контакти, че взаимното опознаване е само предстояща задача.

Всъщност българското литературознание винаги е имало предвид и е изследвало своеобразните форми на взаимоотношения с балканските литератури, характерни за формирането и развитието на българската художествена литература. В този смисъл сравнителното изучаване на балканските литератури има немалки постижения в България. На този проблем именно бе посветен и докладът на Г. Димов „Българската литературна

наука и проблемът за сравнително-историческо изучаване на балканските литератури“.

Опита ли се да открие и обясни съществуващите факти на взаимни връзки и влияния, на сродни явления в балканските литератури почти всеки историк на българската литература несъмнено се придържа към едно начало в нашата литературна наука, което дължим на Иван Шишманов, Боян Пенев, Йордан Иванов, Васил Пундев, Михаил Арнаудов. За съжаление понякога този стремеж не се съпътства с едно по-цялостно издирване на съществуващите факти и тяхното задълбочено интерпретиране. Затова и науката ни в тази област твърде бавно се е придвижвала напред в сравнение с направеното от Иван Шишманов — първият у нас възторжен привърженик на сравнителното изучаване на балканските литератури. „Ерудиран в различните области на хуманитарното знание, — пише с основание Г. Димов — познаващ с вещина литературната и културната история, фолклора и етнографията, многообразните духовни прояви на балканските и другите европейски народи, Шишманов съпоставя и сравнява, открива аналогии, общи черти, тенденции и там, където другите виждат само етнически неповторими или специфично народностни прояви. При това налице е винаги стремеж да се отчита както онова, което идва отвън или от традицията, така и онова, което е плод на отделния автор, на определена нация, среда и т. н.“. Характеризирайки сравнителния метод на Шишманов, авторът на доклада разкрива най-типичните особености на неговите изследвания в областта на фолклора и литературата, като подчертава извода му, че няма напълно независима и самородна литература, която да не е била в контакт с друга национална литература и култура, че взаимодействието между художествените и културни ценности на отделните народи е закономерен процес на всяко развитие и естетическо възможване.

Както оценява по достойнство приноса на българското литературознание в миналото за сравнителното изучаване на балканските литератури, Димов подчертава и неизбежната му ограниченост в методологическите концепции при трактовката на сложните духовни явления, набелязва и някои от ръководните принципи на съвременното ни литературознание при изучаване проблемите на балканознанието. Литературното и общокултурно развитие на балканските народи предлага изобилен и благодатен материал за сравнителни проучвания, което се осъзнава от все по-голям брой съвременни български литературоведа. Необходимо е обаче да се направят и много детайлни проучвания на многообразния фактически материал, както и да се прилага в широта и дълбочина сравнителният метод върху основата на най-новите достижения на съвременната марксистическа наука — говори Димов в доклада си. Този доклад е добър повод за един задълбочен разговор върху досега постигнатото от сравнителното ни литературознание, за да бъдат набелязани и проблемите, които предстои да бъдат осветлявани и от историко-литературно и от теоретико-методологическо естество из областта на балканските литератури.

Както докладът на Г. Димов, така и някои други доклади, изнесени на конгреса, пряко и косвено илюстрират съществуването на сравнително изучаване на отделни моменти от историята на балканските литератури, показват конкретно съществените прояви на исторически създалите се литературни и културни взаимоотношения. Въпросът не е в това дали имаме достатъчно основание за подобни изследвания, в този смисъл той е решен

положително. Задачата се състои в изясняването на ония методологически принципи, които, съобразно съвременните изисквания на науката, ще ни осигурят възможно най-пълното и сполучливо осветляване на съответните въпроси и литературни явления. Тази задача не е решена и не е възможно да има едно единствено, предварително формулирано решение, което ще трябва само да приемем. Тя ще ни занимава всякога при конкретното разглеждане на определен проблем и ще зависи от неговата същност, от спецификата на отделните въпроси, които съдържа.

В десет доклада, изнесени на конгреса, се третираат различни аспекти от проблема за просвещението в балканските литератури: Просвещенските идеи в литературата на балканските народи (Е. Георгиев), Германия и гръцкото просвещение (И. Ирмшер), Гръцкото и сръбското посредничество при усвояване на идеи от западноевропейското просвещение от българската литература (В. Бехиньова), Идеите на Пайсий Хилендарски и гръцкото възраждане от XVIII век (А. Е. Тахиаос), Въпроси на просвещението в Югоизточна Европа (А. Шмаус) и други. Когато слушахме тези доклади и разискванията по тях, чувствавахме още повече нуждата от специални поредни конференции или симпозиуми по еднородни проблеми на общото и сравнителното изучаване на балканските литератури. И може би Институтът за литература и Институтът по балканистика ще се отзоват на тази необходимост, за да придвижат изучаването не само на сходните, но и на нееднаквите явления в историята на балканските литератури, които също представляват обект на сравнителното изследване. А тъкмо подобни конференции предлагат възможност за делово обсъждане на въпросите в тяхната пълнота.

Повече от приятно впечатление остави у нас докладът на гръцкия учен Тахиаос. Защото авторът не показва само отлично познаване на История славяноболгарская, живота на Паисий и обществено-културната атмосфера в България и останалите балкански страни през втората половина на XVIII век. Той изрази напълно положително отношение към оная прогресивна и исторически явна концепция, която разглежда Паисиевата история едновременно като пръв новобългарски източник на знание за балканските народи и важен литературен фактор за стимулиране на взаимното им сътрудничество, за тяхното уважение и взаимно използване на културните постижения. И когато в близкото или по-далечно бъдеще се появи сравнително проучване за мирогледа и дейността на всички първоапостоли на националното възраждане в балканските страни, непременно ще добием още по-богата и по-пълна представа за онази епоха на основни идейно-културни и социални преобразования, създала мисълта за балканска взаимност и превърнала я веднага в своеобразен естетически компонент на самото литературно развитие.

Много размисъл будят също докладите на Е. Георгиев и А. Шмаус. Макар и да си служи с примери предимно от историята на балканските славянски литератури, българският учен търси елементи на закономерност в литературното и обществено развитие на балканските народи, посочва някои негови общи черти и особености, предлага изводи, които ни налагат да отхвърлим или допълним някои вече „традиционни“ становища за „закъснялостта“ на това развитие. „Забавянето на новото развитие — твърди той — обикновено се обяснява с това, че Балканският полуостров бил завладян от турците, които насилствено въвели в завоюваните страни устойчиви феодални форми на живот. Турското владичество обаче не може

да ни даде ключ за пълното обяснение на причините, които забавят новото развитие на Балканския полуостров.“ И Е. Георгиев привежда някои съществени доказателства, същевременно посочва особености на просвещението в балканските страни, които го отличават от просвещението в други европейски държави.

В дните на конгреса имаме възможност да изследваме и няколко доклада за конкретни прояви на взаимно литературно сътрудничество, типологическо сходство и идейно-естетическа съзвучност в отделни художествени произведения на различни балкански литератури. Тази област на сравнителното литературознание и в миналото, и в наши дни, е привличала вниманието на повече изследвачи и сякаш тук постиженията са по-лесно установими. Въпреки това обаче сега съществува неяснота по редица специфични въпроси. Често например контактните отношения се класифицират като най-проста форма на литературни връзки, която се разглежда сама за себе си, като напълно самостоятелна и откъсната от другите, наричани „по-сложни“ форми на литературно взаимодействие, отразяващи художествената същност на литературните процеси, естетическия идеал на писателя, изграждането на образа и пр. А едва ли е нужно да се доказва, че такава контактна връзка, която няма отражение в останалите форми на литературното влияние или взаимодействие, не представлява особен интерес за сравнителното литературознание. Обратното, съществената контактна връзка е само относително самостоятелна, има в себе си възможност да се слее с други форми и тя винаги е в основата на ония специфични фактори, които обясняват наличието на общи черти в метода на двама писатели в техните идейно-художествени възгледи, в атмосферата на определени техни произведения.

Несъмнено и в случая се сблъскваме с твърде съществени въпроси, които в различна степен и в нееднакво решение откриваме в контекста на някои от докладите в тази група: Изображението на човека в творчеството на Емилиан Станев и Иво Андрич (Ст. Каролев), Човекът и обществото в съвременната албанска литература (Р. Брахими), Човекът и обществото в комедиите на Тудор Мушатеску и Бранислав Нушич (Е. Палфи), Проблеми на балканската сатира и нейните типове (Б. Ничев), Сърбия и България в поетическото огледало на Змай (Ж. Милисавец), Йован Йованович Змай в България (Г. Веселинов), Светозар Маркович и Христо Ботев (В. Вулетич), Към въпроса за Гоголевия реализъм в балканските литератури (Л. Цветков), Поетическо изображение на трагически моменти в партизанската борба (Хр. Йорданов), Румънско влияние в развитието на българския театър и българската драма до Освобождението (Н. Драгова, К. Харалампиев).

Дори самите заглавия на тези доклади подсказват разнообразната и интересна тематика, която се разглежда в тях, съществените прояви на типологически сходства и контактни взаимоотношения, които се изясняват. Не може да не се отбележи като положителен факт това, че някои от докладите въвеждат не само в българското сравнително литературознание нови теми, които досега не са били предмет на специално разглеждане и които сигурно ще привлекат вниманието и на други изследвачи. И още нещо: в различни примери се засягат почти всички балкански литератури, а по-конкретно и определено — сръбската, хърватската и румънската, което може да се обясни със сравнително по-голямата популярност на тези литератури в нашата страна.

Споменах за новите теми, които се въвеждат в българското литературознание, и мисля, че най-първо трябва да отбележа доклада на Ст. Каролев. Не защото авторът се занимава с двама видни представители на съвременната българска и сръбска литература, а защото е успял да разкрие много характерни прилики в изображението и стила им, които, както сам пояснява, „произтичат не толкова от общия реалистичен тип художествен метод, колкото от сходството в духовен строй и поглед“. Ето само някои от тези прилики, за които Ст. Каролев изрично предупреждава, че „не се дължат ни най-малко на влияние“: „човешка и творческа смелост да гледат и изобразяват живота във вечните му контрасти и конфликти. . . И най-тежките събития, и най-страшните сцени те описват с простота и съдържаност, която напомня народния епос. Повествованието тече плавно, каквито и да са възнанията долу, в дълбините. Драматизмът е овладян, съдържан. И двамата са чужди на всяка патетичност, на гръмката извисеност или жлъчна сатиричност, стремят се към естетически уравновесено, съзвучно, хармонично изображение.“ Същевременно Ст. Каролев открива и показва ония безспорни отличия, които характеризират нееднакъвия подход на И. Андрич и Е. Станев към човека и неговата душевност, различното им естетическо предпочитание към често противоположни по манталитет и характер герои. „Вземайки перото, за да пише за един или друг свой герой, Иво Андрич има до голяма степен завършена представа за негов, създадена от необикновеното му, реалистично и волно, много поетично въображение. Представата на Емилиян Станев за героя, когото ще изобразява, е по-незавършена, тя се оформя в творческия процес. . .“ И още: Въвежда ли ни Андрич в света на „чудаци, захластнати несретници, сладострастници, жестоки властници, авантюристи, чаршийски бабаити или будали. . .“, склонен ли е да изобразява „протоестествени, изкълчени, аморални отношения между хората. . .“ то Ем. Станев не тежее към болезненото, патологичното. Неговите герои — по основа — са стабилни, душевно здрави, колкото и сложни, противоречиви да са същевременно, каквито и кризи и сътресения да преживяват. „Като включва в предмета на своето сравнително изследване не само общото, но и различното в художественото отношение на Ем. Станев и И. Андрич към човека, Ст. Каролев постига един паралел, който не заличава национално-своеобразното и специфично-индивидуалното в творчеството им, а ги показва с необходимата яснота и убедителност. При това паралелът, за който става дума, не се налага с оная „абсолютна“ категоричност на констатациите, която изключва всяко доуточняване или разширяване на веднъж откритите вече прилики и различия, а с богатите и оригинални наблюдения, които авторът има от художественото битие на човека в белетристичното творчество на Иво Андрич и Емилиян Станев.

В известна методологическа връзка с този именно подход се намира докладът на унгарския литературовед Палфи „Човекът и обществото в комедиите на Т. Мушатеску и Бр. Нушич“. След като още в самото начало изтъква липсата на доказателства за преки отношения между двамата комедиографи, унгарският автор посочва несъмненото значение, което именно подобни сравнителни изследвания може да имат за по-всестранното осветляване на литературата в страните от Югоизточна Европа. „Като оставим настрана еволюционистическите предразсъдъци на XIX век, — пояснява той — ние вярваме в съгласие с концепцията на Рене Велек, че сравняването на произведения и автори без пряк контакт помежду си може да

разшири нашите познания“. Ръководен от това именно разбиране, Палфи прави опит за една обща характеристика на огромното наследство на Мушатеску и Нушич, установявайки всички възможни допирни точки повече в тематиката и по-малко в нейното творческо пресъздаване от двамата комедиографи. След предварително изброяване на сходни моменти в биографията им (буржоазен произход, следват право, директори на театри и пр.) авторът на доклада констатира: „Те дават точен анализ на едно общество, в което парите и социалният произход определят положението и стойността на човека; разбират неведомите сили на обществото. . . Комедиите на Мушатеску и Нушич са комедии на движението. Но всичко, което споменахме дотук, ни показва по нещо от характерите. Приоритетът на действието при тях не означава пренебрегване на характерите. . .“ И Палфи с твърде голяма подробност в привеждането и анализа на съответните факти от комедийното творчество на двамата писатели аргументира главните пунктове на своето сравнително изследване. Така той прави по-видими и по-безспорна съществуващата близост в мотивите, характерите и художествените обобщения в творчеството на румънския и сръбския комедиограф. Привлича вниманието ни още и края на доклада, характерен за един твърде важен възглед на унгарския учен. Чрез мисълта на един от известните литературни унгарски историци Палфи отхвърля всеки опит за подценяване на литературите от Югоизточна Европа и от трибуната на конгреса апелира за тяхното по-пълно опознаване: „Ако те взаимно се ценят, ще бъдат оценени и от целия свят. От голямо значение за науката е те да се опознаят една друга. Поляците, чехите, унгарците, румънците, югославяните ще оценят по-добре своята литература, ако се научат да познават проблемите на другите.“

Все тук трябва да се спомене и докладът на Б. Ничев „Проблеми и типове на балканската сатира“, в който авторът, разглеждайки своеобразието на балканската сатира от края на миналия и началото на този век, поставя някои въпроси на сравнителното литературознание и преди всичко проблема за така наречените регионални литературни връзки. Той изяснява отношението си към понятието балкански литератури и изтъква, че общобалканското в тях се изявява само спорадично в отделни периоди или жанрове (като балканския фолклор, сатирата на балканските народи от края на миналия и началото на този век и др.). Авторът вижда „общобалканското“ в сатирата на балканските народи през посочения период преди всичко във факта, че тя отразява неочакваната среща на две цивилизации, а именно — на балканската патриархалност с европейския буржоазен начин на живот. Своите изводи, които отправя към всички балкански литератури, Б. Ничев подкрепя с конкретни примери предимно от творчеството на Нушич, Вазов, Ал. Константинов и други български или югославски писатели.

Сравнителен по своя характер е и докладът на югославския литературовед Ж. Милисавц „Сърбия и България в поетическото огледало на Йован Йованович Змай“. Виден представител на сръбската романтична поезия и на ония обществени идеи, които съпътствуват националното развитие на сръбския народ, Змай се е интересувал от живота на българския и други поробени от Турция и Австро-Унгария народи. Той е искал да знае отличителни черти на техния бит, по-ярки постижения на литературата и културата им, условията, при които се осъществява тяхното развитие. Същевременно с отделни свои произведения Змай се обявявал от-

крито в защита на социалните и националните идеали на българите, укрепвал чувствата на солидарност между тях и сърбите, като в своята родна литература внасял по-определено тежнението на един близък славянски народ. С изнесените в доклада факти и обяснението, което им се дава от Ж. Милисавец, всъщност се подчертава още веднъж необходимостта от подобни изследвания за поети и писатели, които с творчеството си са станали съединителни звена между културата на определени народи през отделни исторически периоди и са създали или укрепили традицията на взаимност в техния живот.

Както споменах и в самото начало, невъзможно е в този общ преглед да бъдат включени доклади и съобщения, а още по-малко докладите от разглежданата група. В неспоменатите дотук се изнасят повече или по-малко съществени факти за литературно взаимодействие и влияние в областта на драмата или поезията, проследява се възприемането на Змай в България (Г. Веселинов), посочва се въздействието на румънската драма върху българския театър и българската драма през Възраждането (Н. Драгова), осветляват се отделни страни от поетическото и философско виждане на Христо Ботев и Светозар Маркович, от тяхното значение за развитието на революционните събития в България и Сърбия през седемдесетте години на миналия век, за напредъка на българската и сръбската литература тогава (В. Вулетич). Повод за интересни съпоставки и изводи дава също докладът на И. Шептунов за съветско-балканските литературни и културни взаимоотношения, изработен върху съветски библиографски източници. Да се покаже коя от балканските литератури и с кои свои произведения е била повече популярна сред съветските народи през отделни исторически периоди — ето основната задача, която е искал да разреши съветският автор. И той привежда изобилни доказателства, които илюстрират този процес на усвояване на балканските литератури в СССР и разкриват някои характерни аспекти на това усвояване.

Ще отбележа тук специално още два доклада — този на Лазар Цветков и Христо Йорданов, защото единият от тях доизяснява само регистрирани преди аспекти в рецепцията на Гогол в балканските страни, а другият внася нова тема в българското сравнително литературознание. Две важни обстоятелства — общността в материалните фактори, които пораждат сходни явления в духовния живот на балканските народи и неизбежната необходимост от усвояване метода на гоголевския реализъм при изобразяването на съответните явления, дават основание на Л. Цветков да търси сродни черти и тенденции във въздействието, което Гогол упражнява върху развитието на балканските литератури. И тук отново се поставя въпросът за национално-специфичното, което запазва и изявява своята същност под влиянието на Гогол, защото не противоречи на самата природа на това влияние, дошло като стимул за художествено дръзновение. Л. Цветков рязко се противопоставя на ония изследвачи, които по начало установяват подражание, заимствуване на изразни средства, без да забележат „действителното гоголевско влияние“, без да усетят „как комичният конфликт постепенно се изостря трагически до тъжния лайтмотив: „Скучно на этом свете, господа“. И той е безспорно прав в постановката за богатата естетическа същност на Гоголевото влияние, помогнало на много балкански писатели да изявят себе си, да открият обекта на своето повествование в тихата патриархална среда и в „особения“ конфликт между нейните представители да видят и изобразят национално-специфични черти. Ала в утвър-

ждаването на новите аспекти на тази проблема авторът на доклада е по-малко доказателствен, приведените от него примери почти не надхвърлят досега известните, които не всякога са били тълкувани само като подражание и взаимствуване както в българското, така също в югославското и румънското литературознание, за което би трябвало да се говори по-конкретно и по-определено. Изградени върху примери от литературното развитие на балканските народи през различни периоди, тази група доклади завършва с опита на Хр. Йорданов да направи един паралел между две от най-характерните поетически творби в хърватската и българската партизанска литература — поемата на Иван Горан Ковачич „Яма“ и поемата на Веселин Андреев „Сашка“. И той намира основанията си в „общата жизнена и социална атмосфера, еднаквите политически обстоятелства, сродният бит и национален колорит. . . , прилика в идейно-емоционалния душевен строй и нагласа на съзнанията у творците. . .“ Въпреки честите емоционални категоризации, които допуска авторът, не можем да не се съгласим с факта, че паралелът му засяга съществени черти на двете произведения и създава вярна представа за общото и естетически сродното в тях. Ето „Яма“ и „Сашка“ са две поеми, съгъстени емоционално, които имат самостоятелно художествено звучение. Различията в поетическите стилове на творбите са реален израз на индивидуален подход към темата. . . Горан е по-изчерпателен в подробностите, докато Андреев е по-импресивен. В „Яма“ се чувствуват по-осезателно елементите на пластично-лиричния тон, докато в „Сашка“ се откроява повече лиричната изповед на поета. . . Художественият метод и на двамата поети е обогатен с краските както на революционния романтизъм, така и на реализма, дори и на натурализма. . .“

В Секцията по литература бяха изнесени и няколко доклада, които засягат стария период от развитието на балканските литератури. И тук въпросите са значителни, различни по съдържание и характер. Легендата за Афродита и нейното място в културните връзки между Ориента и Запада (В. Къндеев), За Хомеровата традиция в новогръцката литература (Р. Досталова), Григорий Цамблак — български, сръбски, румънски и руски писател (П. Русев), Към въпроса за гръцкото книжовно влияние в България през XVI—XVII век (Д. Петканова), Към характеристиката на литературната дейност на Пахомия Серба (В. А. Кучкин), Относно прехода от устен към писмен стадий в турската литература (Р. Моллов). Един предполагаем труд на Григорий Цамбалак — Страданията на Иван Новий (П. М. Нъсгурел). Навярно предварително са отпечатани само докладите на българските делегати и за съжаление не разполагам с текста на останалите доклади от тази тематично обособена група, поради което не ще бъдат включени в настоящия преглед. Опитът на Р. Моллов да осветли един интересен въпрос от историята на турската литература, никога неразискван у нас и, още нерешен от турското литературознание, заслужава по-особено внимание. Огношението към него може да има стойност, само ако е изградено върху добро познаване на съответната материя. Ето защо направо ще премина към посочените доклади на Д. Петканова и П. Русев.

Българската авторка си е поставила за цел да изясни един момент от гръцкото книжовно влияние в България през периода на османското робство — популярността и възприемането на сборника на Дамаскин Студит „Съкровище“, тя разглежда ранните и късни преводи на сборника, тяхното разпространение и различните преработки на Дамаскиновите слова.

Същевременно авторката изтъква значението на Дамаскин Студит за възникването на дамаскинската книжнина и нейното разпространение при съществуващите тогава български условия. Като засяга и въпроса за преработките на гръцките творби в дамаскините на Йосиф Брадати, Д. Петканова установява, че редица Дамаскинови и други произведения в България заживяват нов, особен живот, какъвто не са имали в родината си. Те биват съкращавани или допълвани с мисли, свързани с българската действителност, биват пригодени към интересите на българския читател. Ето само някои от констатациите ѝ: „Сравнението на двата първи превода на „Съкровище“ с неговия гръцки текст показва почти пълна идентичност... Дамаскиновите слова в новобългарски превод започват още по-усилено да се комбинират със стари и нови преводни и оригинални творби, преразказани също на новобългарски. Създадените сборници с разнообразно съдържание намират широко разпространение както в южна, така и в северна България... Освен нови преводи на Дамаскиновите слова, в дамаскините от XVIII век намират място и творби от други гръцки автори... Това са религиозни разкази, жития, поучения против врачуването и баенето, кратки творби с природо-научен характер. Всички те се преписват многократно и това показва, че имат пряка или косвена връзка с българската действителност и с потребностите на българския читател.“

По-друг характер има докладът на П. Русев, посветен на един старобългарски писател с немалко значение за развитието и на други литератури. Традицията на активно взаимно сътрудничество в областта на литературата и културата има своето ранно начало още в Средновековието и постигнатото тогава се оказва от съществено значение за дейността на много български, сръбски, гръцки или румънски книжовници от Възраждането и следващите исторически периоди. Несъмнено доказателство за това ни дава и докладът на П. Русев, посветен на една типично балканистична тема. Какво ни казва той? Поради завладяването на България от турците, българските писатели от края на XIV и началото на XV век, ученици на Евтимий Търновски, живеят и работят в Сърбия, Румъния, Византия и Русия, в произведенията си отразяват действителността и в тези страни, и са имали в тях немалка популярност. Изпъква със заслугите си Григорий Цамблак, чийто съчинения били широко разпространени от XV век до ново време не само в България, но също в Сърбия, Румъния и Русия. Авторът подчертава българския търновски характер на езика и стила на Цамблаковите творби, срещащи се по-късно в преписи със сръбска и руска редакция, без това да се е отразило върху разпространението им далече на запад, север и изток. След една обща класификация и характеристика на Цамблаковите съчинения, които отразяват сръбска (Житието на Ст. Дечански) или румънска действителност (Житието на Йоан Нови Сучавски), П. Русев се спира на най-вдъхновено написаната и най-художествената творба на Цамблак (Похвално слово за Евтимий), която е ярко българска по характер на отразената в нея реалност. Особено важно значение има последната част на доклада, в която авторът разкрива начина, по който Цамблак възприема и рисува живота. Изтъква се обстоятелството, че този ерудиран писател на старата епоха създава всичките си творби като българин и възприема балканската и европейската действителност от позицията на българския писател, въпреки че в различните му произведения тя не е еднакво добре изтъкната и очертана. Едва ли може да се възрази на констатацията на П. Русев, че „Григорий Цамблак е български

писател, но и писател на сърбите, румъните, дори на гърците — т. е. балкански и съвременен — на русите, и на украинците — т. е. и източно-европейски и славянски писател“, запазвайки народността на негово книжовно дело.

Четиридесет и три доклада, изнесени в Секцията по литература, повдигат повече или по-малко съществени въпроси и проблеми на сравнителното изучаване на балканските литератури, насочват вниманието ни към негови неизследвани области. Към становищата на авторите им следва да се прибавят и изказванията на десетки участници в конгреса, които също бяха проникнати от желанието да се допринесе за по-пълното осветляване на тези въпроси и проблеми. Да споменем само изказванията на П. Зарев, Л. Ерихонков, В. Велчев, Ц. Димарас, А. Дима, Е. Палфи, Е. Георгиев, Ж. Милисавец, Хр. Дудевски, В. Бехиньова, А. Е. Тахиаос, И. Кицимия и други. Да смятаме, че всички въпроси и проблеми, повдигнати в посочените доклади, са вече решени, нямаме основание. Това е безспорно задача на утрешния ден. Още по-малко основание имаме да мислим, че познаваме добре същността на тези въпроси и проблеми, че имаме достатъчно знания из историята на балканските литератури. И това е задача на утрешния ден, която ще бъде решена толкова по-добре, колкото по-правилно разберем средствата и пътищата, които водят до задълбоченото изучаване на балканските литератури. Да разчитаме само на ония произведения, които се превеждат на български език, е твърде малко. Защото макар и днес превеждането да представлява основна форма на взаимно литературно опознаване, тя вече е недостатъчна да отразява своевременно и в пълнота най-съществените проблеми и постижения на интензивното литературно развитие, което характеризира нашата съвременност. Многобройните бележки в архива на Иван Шишманов, Боян Пенев, Йордан Иванов и други видни български учени, изпълнени със самостоятелно издирени данни за историята на определена балканска литература или отделни произведения, посочват някои от задължителните условия за постигането на тази цел: изучаването на балканските езици, системното и задълбочено проникване в проблемите на една или няколко балкански литератури през различни исторически периоди. Това е продължителен процес, който може да бъде значително подпомогнат от периодични конференции, на които да се разискват въпросите било на основните литературни течения, методи и жанрове, било на главните художествени идеи, които манифестира всяка балканска литература поотделно в своето вековно развитие. Ако издадената наскоро книга „Балкански писатели“ е един малък прозорец, през който виждаме известни явления в съвременните балкански литератури, колко повече и положителни знания ще ни дадат различните сборници с докладите, съобщенията и разискванията на тези конференции? Направим ли това, убеден съм, че проблемите на всяка една от балканските литератури, по-лесно и по-бързо ще преминат родните граници и ще станат наше общо знание, ще бъдат стимул за нови резултатни изследвания в областта на сравнителното изучаване на балканските литератури. И това е напълно във възможностите на днешното време, отговаря на научните задачи, които си поставяме.